

TÁJHASZNÁLATI VÁLTOZÁSOK, TÁJÉRTÉKEK ÉS TÁJVÉDELEM A DUNA–TISZA KÖZÉN

Dóka Richárd*

1. Bevezetés

A táj lényegi tulajdonsága, hogy folytonosan és többé-kevésbé dinamikusan változik. A tájváltozások eredetük szerint *természeti* és/vagy *antropogén változások* lehetnek, a végbemenő változásokat tehát a természeti és társadalmi tényezők külön-külön és együttesen is okozhatják.

Az antropogén tájváltozások esetében a beavatkozások és a változások közötti kapcsolat *közvetlen* és *közvetett* lehet. A beavatkozás közvetlen kapcsolatban áll a tájváltozással, ha a beavatkozás önmagában jelenti a tájváltozást (pl. építés, bányászat), míg közvetett kapcsolatról akkor beszélhetünk, ha az antropogén beavatkozás tájalakító hatása más tájalkotó tényezőn keresztül nyilvánul meg elsődlegesen – többször más földrajzi helyen, mint ahol a beavatkozás történt. A társadalmi tudatosság szintje alapján a tájalakítások és az általuk kiváltott tájváltozások 1. *spontán*, 2. *tudatos*, *de a környezeti következményeket nem kellően értékelő*, valamint 3. *tervezett* folyamatként kategorizálhatók (Rakonczi 2000).

A tájváltozások nemcsak *ökológiai*, hanem *ökonómiai szempontból* is értékelhetők (Lóczy 2002, Kertész 2010). A változások adott szempontok alapján minősülhetnek egyszerűen pozitív, negatív vagy semleges változásnak, de a tudományos munkákban az összetett, számszerű értékelés az elvárt. A szakirodalomban leggyakrabban az ökológiai szempontból negatívnak minősített változások értékelésével találkozhatunk.

A tájváltozások időbeli dimenziója *történeti* és *aktuálisan végbenő* (recens) változás lehet. A múltban lezajlott tájváltozások vizsgálata, mely a jelen tájállapotának helyes értékeléséhez megkerülhetetlen, napjainkban vált divatos kutatási területté hazánkban. A történeti dimenziójú tájváltozások kutatása – földtudományi szemszögből – a történeti földrajz, a paleogeográfia és a történeti tájökológia feladata. Földtörténeti léptékben a történeti geológia hivatott a mindenkori földrajzi környezet kronologikus eseményeinek tudományos feltárására.

A tájváltozásokkal kapcsolatban beszélhetünk a táj állapotának, használatának, értékeinek megváltozásáról is, melyek nyilvánvalóan a tájszerkezet és a táji (védelmi, termelési, szolgáltató stb.) funkciók módosulásával járnak.

A tájak szerkezete *horizontálisan* és *vertikálisan* tagolható. A horizontális tájszerkezet a tájhasználati módok, felszínborítási típusok térbeli vetületét jelenti, míg a vertikális tájszerkezetet a tájalkotó tényezők (közetszféra, domborzat, éghajlat, talaj, élővilág, antropogén tevékenység) egymásra épülő szférái képezik. Ismert, hogy bármely elem megváltozása a tájban a többi rész megváltozását is maga után vonja. A *tájhasználat* (területhasználat, földhasználat) *átalakulása* elsősorban a horizontális tájszerkezet átrendezésével jár, de a táj egyéb alkotótényezőire is hatással van. Az *ökológiai jellegű tájváltozások* jellemzően valamelyik természetes tájalkotó elemet érintik és sok esetben a tájhasználatra is kihatnak.

---

* Dóka Richárd, tájvédelmi referens, Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság, Kecskemét

A Duna–Tisza között a közelmúltban és napjainkban tapasztalható tájváltozásokat is a táj szerkezeti felosztásának megfelelően célszerű csoportosítanunk (pl. a természetes domborzati elemek eltűnése és átformálódása, a szárazodás, a gyepművelés felhagyásából, az inváziós fajok terjedéséből származó élőhely-degradációk, az erdőterületek kiterjedése, az újfajta települési szórványok képződése stb.). A témakörben a Duna–Tisza közére vonatkozóan számos különféle megközelítésű tanulmány született.

2. A tájértékek és tájpotenciálok minősítése, tájvédelem Magyarországon

A Duna–Tisza közti táj sokszínűsége, természeti, esztétikai és kultúrértékeinek sajátos volta, valamint a térség társadalmi életében betöltött szerepe, szociális-gazdasági termelő funkciója, egyaránt a táj teljesítőképességének fenntartására, a kedvező táji adottságok és a tájértékek megőrzésének feladatára hívja fel a figyelmet. A táj antropogén igénybevétele tájváltozást, a táj teljesítőképességének, természetességi állapotának átalakulását és a tájértékek eltűnését eredményezheti. *A táj teljesítőképességének a fenntartása, a tájértékek és a kedvező táji adottságok megőrzése a tájvédelmen keresztül valósulhat meg.*

A tájvédelem tárgyát, céljait és eszközeit a tudomány és a gyakorlat oldaláról is meghatározhatjuk. Véleményem szerint is a hazai tájvédelmi gyakorlat egyik sajátos vonása, hogy az elméletben meghatározható tárgyatól és céljaitól nagymértékben különbözik (Csorba et al 2001).

A tájjal foglalkozó, eltérő szemléletű tudományágak (tájföldrajz, tájökológia, ökológia, tájépítészet stb.) többé-kevésbé egyetértenek abban, hogy *a tájvédelem célja a tájpotenciál és a tájértékek védelme, valamint a tájszerkezet, a tájműködés, a tájfunkciók, a tájjelleg és a tájesztétikai adottságok előnyös vonásainak megőrzése tájvédelmi intézkedések és tevékenységek megvalósítása által* (Csima 1993, Csemez 1996, Csorba 2000, 2009, Duhay et al 2007, Kerényi 2007).

A táj működésében, szerkezetében, jellegében és esztétikai adottságában is lehetnek helyileg olyan vonások, melyek a korábbi állapotokhoz képest torzulást, degradációt mutatnak. Ezért a tájvédelemnek csak a tudományos kritériumok alapján előnyösnek minősített jellemzőkre kell kiterjednie. Az előnyös vonások megállapításának tudományos-szakmai feladata a *tájértékelés* tudományterületére hárul.

A fentiekén túlmenően, a tudományos felfogás szerint a tájvédelem egyúttal *élővilág-centrikus tevékenység* is (Kerényi 2004, 2007). A tájökológiai alrendszerek sorából (közetszféra, domborzat, éghajlat, talaj, élővilág, antropogén tevékenység) az élővilág emelhető ki a diverzitása, nagyobb variabilitása, sérülékenysége és veszélyeztetettsége miatt. Ennek megfelelően az *intézményes tájvédelem* is a természetvédelem szakterületén belül jött létre és működik a magyarországi gyakorlatban.

A tájvédelem tárgya a tájökológia és a rokon tudományágak (tájépítészet, tájértékelés stb.) szerint a táj egésze, így tehát nem tesznek különbséget külterület és belterület, vidék és város, illetve a jogilag védett és nem védett tájrészletek között. Joggyakorlati értelemben azonban a tájvédelem két részre bontható: a *tájak kiemelt védelme* és *általános tájvédelem*. A tájak kiemelt védelme a jogilag védett természeti területek (nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek, természetvédelmi területek) határain belül érvényes, míg az általános tájvédelmi tevékenység a védett területek határain kívülre is kiterjed (Csima 1993, Csemez 1996, Kerényi 2004, 2007, Tardy–Duhay 2008, Környezet- és természetvédelmi lexikon I-II. 2002).

Az intézményes táj- és természetvédelem csak egy része a tájvédelem elméleti feladatainak megvalósulását támogató szakterületeknek. Tapasztalataink szerint a tájvédelmi célkitűzések gyakorlati érvényesülését a táj- és természetvédelmen túl jelenleg is különböző szakterületek látják el. A különböző tevékenységi körök sorában többek között a környezetvédelem, az ásványvagyon védelme, a termőföld védelme, a településrendezés vagy a műemlékvédelem említhető, melyek a tájvédelem megvalósulásához járulnak hozzá.

Ma Magyarországon a jogi szabályozásnak megfelelően (a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény) a tájvédelem fenti két ága intézményes formában is megvalósul, azonban különböző hangsúllyal. A tájvédelem jelentősége és érvényesíthetősége az értékesebbnek minősített tájrészletekben, a védett természeti területek esetében a nagyobb. A jogi-szabályozási változások következtében a védelem hangsúlya az elmúlt években a tájak kiemelt védelmének irányába tolódott el.

A táj védelmének elsődleges tárgya a tájértékek és a tájpotenciálok megőrzése. A tájérték és tájpotenciál rokon értelmű és részben átfedő fogalmak. A tájértéket a gyakorlatban az eszei érték fogalmával azonosíthatjuk, míg a használati-hasznosítási érték értelemben vett tájérték a tájpotenciál kifejezéssel fed át.

A tájökölógiai szakirodalom közvetlen és közvetett, vagy másképp „kemény” és „lágy” értékekről beszél (Naveh–Liebermann 1994, Mezösi et al 1996). A közvetlen értékek jól mérhetőek, számszerűsíthetőek és közgazdasági szempontrendszer tükröznek. Ilyen például a táj biomassza produkciója vagy ásványi nyersanyag-szolgáltató képessége. A közvetett (eszei) értékek – mint például a természetvédelmi érték, rekreációs érték, tájészttikai érték – mérése bizonytalanabb, de meghatározásukra a hazai földrajzi kutatások sorából is több kiemelkedő jelentőségű, érdekes megközelítésű kísérlet ismert, elsősorban a tájészttikai értékre vonatkozóan (pl. Mezösi 1991, Csorba 2003, Karancsi 2008).

A geográfus szemlélet szerint a tájérték fogalmába a természeti érték is beletartozik. A tájvédelmi gyakorlatban – az intézményes táj- és természetvédelem nevezék-tanával (lásd a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvényt) élve – a *természeti (biológiai, földtudományi) értékek, a tájészttikai értékek és az egyedi tájértékek védelme* áll a középpontban. A természeti érték az ökológiai értelemben kiemelt jelentőségű tájrészleteket, a természeti területeket is jelenti. A tájértékek védelmével párhuzamosan a tájpotenciál, a hagyományos tájszerkezet stb. védelme is megvalósulhat.

A védendő értékek meghatározása során, a tájvédelem gyakorlatában több szempontot vesznek figyelembe. A biológiai természeti értékek minősítésében a legfőbb jellemzők a *ritkaság, természetesség, biodiverzitás, területnagyság, reprezentativitás és a veszélyeztetettség* (Margóczi 1998). A földtudományi természeti értékek meghatározásakor a *ritkaságot/unikalitást, reprezentativitást, természetességet, típusosságot, fejlettséget, diverzitást, veszélyeztetettségét*, stb. javasolja a geográfus szakma figyelembe venni (Horváth 2008). Az egyedi tájértékek esetében a *ritkaságot/unikalitást, különlegességet, típusosságot, sérülékenységet/veszélyeztetettségét, ősiséget/eredetiséget, a tudományos, kulturális és kultúr-történeti jelentőséget* szokták többek között hangsúlyozni (Csemez 1996, Csima 1998, Mezösi 1998). Látható, hogy az értéktípusok átfedése miatt és természetszerűleg is több azonos minősítési szempontot találunk a különböző értéktípusok között.

A tájökölógiai, tájvédelmi tárgyú munkákban a tájpotenciál elsősorban természeti potenciál értelemben használt, a tágabb értelmű, társadalmi, gazdasági és műszaki aspektust is magába foglaló tájpotenciál-felfogás helyett (Kerényi 2007). A tájpotenciált aszerint minősítjük, hogy a táj milyen mértékben képes egy adott emberi szükségletet, illetve igényt kielégíteni (Lóczy 2002, Kerényi 2007).

A tájpotenciál Haase nyomán az alábbi részpotenciálokból áll: biológiai potenciál, ásványkincs-potenciál, vízpotenciál, éghajlati potenciál, energiapotenciál, termékenység potenciál, tájképi potenciál, beépítési potenciál, hulladék-elhelyezési potenciál, rekreációs potenciál (Haase 1978, Lóczy 2002, Mezösi 2003, Kerényi 2007). *A tájvédelmi gyakorlatban közvetlenül a biológiai és a tájképi potenciál védelme valósul meg, de a tájvédelmi célú döntések több esetben a víz- és a rekreációs potenciál fenntartása szempontjából is kiemelkedő jelentőségűek.*

3. A Duna–Tisza köze néhány jellemző és védendő tájértéke

Az alábbiakban a Duna–Tisza köze tájértékei közül néhány olyan jellemző tájértéket mutatunk be, mely a tájvédelmi gyakorlat számára is védendő (eszmei) értéket jelent. A tájértékeket a következőképpen csoportosítottunk: földtani, felszínalaktani, hidrológiai, talajtani, biológiai, tájképi és kultúrtörténeti értékek. A védendő értéké minősítéshez három kiemelt szempontot, a ritkaságot, a természetességet és a reprezentativitást vettük figyelembe. Az egyes képződmények több kategóriába is besorolhatóak, mi azonban csak egy helyen említjük őket.

A Duna–Tisza köze *földtani értékei* közé tartozik két szilárd kőzetfésülés: a réti mészkő (dolomit) és a csillige. Mindkét képződmény jellemző a térségünkre, de csak néhány helyen jelenik meg. A réti mészkőről több tudományos publikáció is született, de a csillige még a tudomány előtt is viszonylag ismeretlen.

1. kép. Kopár csilligés a fülöpházai homokbuckásban

A csillige egy felszíni előfordulású, negyedidőszaki homokkőfajta, mely a Duna–Tisza közti hátság homokbuckásainak tetőszintjében, kopár környezetben fordul elő. A talajfelszínen töredezett darabokban vagy eltemetve, vékony kéreg formájában találjuk meg. Kőzettani összetétele alapján egyértelműen homokkőnek kell tekintenünk (Molnár Béla szóbeli közlése). A „csilligés” kifejezés a tájnyelvből származik. Olyan homokbuckás, rossz minőségű földet jelent, ahol a csillige megtalálható (Új Magyar

Tájszótár 1. 1979). Ez utal arra, hogy közvetlen környezetét szélsőséges, igen száraz termőhelyi viszonyok jellemzik. A csilligéhez nagyon hasonló, a gyakran szinonim értelemben használt, a helyiek által csak „macskaszarként” emlegetett képződmény, mely hosszú, elnyúlt hengeres formájáról és a magas karbonát-tartalom okozta fehéres színéről ismerhető fel.

A földtani értékek sorát gyarapítják az ősmaradványokat, ritka ásványokat, konkrétokat magukba foglaló földtani képződmények, mint például a különleges fossziliákban és löszbaba-konkréciókban gazdag Katymár–Madarasi löszfalak, vagy a lápok tőzegei. A Körös-ér mentén gypvasérc előfordulásáról is beszámolnak (Gaskó 2009).

2. kép. Eróziós-deráziós völgy az Illancs peremén

A főbb *felszínalaktani értékeket*, többek között a tagolt, bolygatatlan domborzatú ún. akkumulációs homokmezők, azaz a homokbuckások, a jellegzetes mikroformakincsű, mozgó állapotban fenntartott vagy önálló homokbuckák, a deflációs kialakulású semlyékek, a szikes tómedrek, a szikeróziós formakincs elemei (pl. szikpadka, szik-ér) képezik. Az abrúzióval, laterális erózióval alakított magaspartok, a tanúhegyek, az eróziós-deráziós völgyek, az eróziós árkok, a löszfalak, löszmélyutak, sztyepptalak, valamint az ártéren megtalálható sarlólaposok, ősi folyómedrek, „érvölgyek” is sajátos felszínalaktani értéket képviselnek.

A Duna–Tisza közén gyakori előfordulásúak és jelentős kiterjedésűek a lepel-homokos síkságok, a kevésbé tagolt domborzatú, löszös-futóhomokos felszínek, a löszhátak, löszplatók, övzátony-sorozatok, folyóhátak, valamint a folyóteraszok. Ezek hosszabb ideje antropogén befolyás alatt állnak, ezért felszínalaktani szempontból kevésbé értékesek.

A régiókban megjelenő *hidrológiai értékek* is rendszerint más értéktípussal társulnak. Igazi különlegességnek számítanak a magaspartok oldalában, több helyen fakadó források. Köztük állandóan működő, „forráslapot” (élőhely-tipológiai besorolás

szerint láprét) éltető vízszivárgások is előfordulnak. A lápok, mocsarak, szikes tavak, valamint a morotvák és a holtágak botanikai valamint zoológiai értékeikkel is kitűnnek.

A *talajtani értékek* közül a Duna–Tisza közén a felszíni sókivirágzások említethetők. Elterjedésük különösen a Dunamenti-síkság szikesein jellemző, de a Homokhátság deflációs mélyedéseiben is előfordulhatnak. Az újabb kutatások szerint a különböző helyeken a talajokból egyedi ásvány-összetételű sók válnak ki.

A tájban megjelenő *biológiai értékek* típusainak teljes felsorolására a területi korlátok miatt nem vállalkozhatunk. A természeti területek élőhelyeinek sokfélesége mellett említést érdemelnek a természeti területeken esetenként kívül eső táplálkozó területek, fészkek, fészektelepek, jellegfák, történeti jelentőségű fasorok stb. is.

A tájkép minősítéséhez iránymutató módszer a természetesség-eredetiség vizsgálata. A *tájképi értékeket* olyan természetközeli állapotú tájrészekkel kapcsolatban említhetjük, ahol a tájba nem illő, mesterséges anyagokból álló, művi létesítmények nem fordulnak elő. A hagyományos, főként természetes eredetű anyagokból álló művi elemek (pl. tanyák) már a táj részének tekinthetők. A Duna–Tisza közén jellemzően a vidéki és a periférikus helyzetű térségekben, *többnyire az intézményesen védett természetközeli tájrészekben találjuk a tájképileg legértékesebb területeket.*

Kevésbé vonzó, de szintén védendő tájkép jellemző az újkeletű művi tájelemekkel nem terhelt, megművelt (szántó-, erdészeti, kertgazdálkodási hasznosítású) tájrészekre. A lokálisan megjelenő, ipari jellegű és tájesztétikai szempontból kifogásolható területek a tájképvédelem számára érdektelenek. A Duna–Tisza köze az antropogén befolyásoltág általános jellege miatt ma már csak kis hányadban ad helyet igazán értékes tájképi tájrészeknek.

A *kultúrtörténeti értékek* sorából csak néhány értékesebb és jellemző típust említünk: kunhalmok, földvárak, templomok, régi építésű, eredeti állapotában megőrzött tanyák, kúriák, népi barokk homlokzatú lakóházak, présházak, pincék és csárdák, háttérjelző objektumok, régészeti lelőhelyek, tanyai temetők, fészletek, arborétumok, emlékhelyek. E helyen közülük csak két általánosan fellelhető kultúrtörténeti értékről ejtünk röviden szót: a tanyákról és a kunhalmokról.

Az Alföld jellegzetes településformája és egyben kultúrtörténeti értéke a tanya. Természeti és gazdasági okokra visszavezethetően a legnagyobb sűrűségben napjainkban a Duna–Tisza közeli hátság homokos térszínein található meg. A tanya története során többször átalakult, funkciója és szerepe a társadalmi-gazdasági körülményeknek megfelelően formálódott. A társadalmi-gazdasági változásokkal párhuzamosan változott táji-építészeti megjelenése is. *A szüntelen változó társadalmi-gazdasági körülmények ellenére számos ősi és eredeti stílust hordozó tanya maradt fenn napjainkra is,* de végleges elhagyásuk és lakosaik elhalálózása miatt jelentősen felgyorsult pusztulásuk.

Jóllehet az ősi és eredeti stílusban fennmaradt tanyák tájvédelmi szempontból kiemelt jelentőségűek, az intézményes tájvédelem önállóan nem rendezheti sorsukat. Az anyagi ráfordítások mellett fenntartásukhoz a helyben lakás vagy a rendszeres kijárás elengedhetetlen feltétel.

Egy másik jelentős és gyakran előforduló kultúrtörténeti tájérték térségünkben a kunhalom. A kunhalom egy összefoglaló elnevezés, mely a Duna–Tisza közén is különféle ősi eredetű földművet és természetes magaslati pontot jelenthet (Balázs 2006). Kultúrtörténeti jelentőségükön túl geomorfológiai, tájképi és biológiai értékek hordozói is lehetnek. Az ősi eredetű, ember alkotta földművek főként az ártéri tájakra és a löszsíkságokra jellemzőek, de a Homokhátságon is megtalálhatók.

3. és 4. kép. Hagyományos tanya és melléképületei

4. A tájhasználati változások főbb tendenciái a Duna–Tisza köze középső részén

Az elmúlt néhány évtizedben a Duna–Tisza közén is mélyreható változások történtek a táj használatában. A változásoknak elsősorban társadalmi-gazdasági és politikai okai vannak, mint pl. az urbanizáció és szuburbanizáció, a társadalmi átrétegződés, az infrastrukturális fejlesztések és modernizáció, uniós csatlakozásunk és a gazdaságpolitika átalakulása, a privatizáció, a kárpótlás, a külföldi működő tőke és új pénzügyi támogatási formák megjelenése, a mezőgazdasági termelés visszaesése, védett természeti területek létrehozása stb.

A kiváló tényezők ökológiai következményeihez képest a tájban bekövetkező hasznosítási változások könnyebben megragadhatóak és mérhetőek. Nem mellékes azonban, ha a tájhasználati módok vagy a felszínborítási típusok elterjedését kívánjuk

számszerűsíteni, hogy vidéki vagy városi térségben vizsgálódunk. A tapasztalatok szerint a vidéki térségekben a tájhasználati változások sebessége lassabb és ezek általában több tájértéket is hordoznak.

Tájvédelmi szempontból különösen a közvetlen hatást kiváltó tájhasználati változások a figyelemreméltóak a tájváltozások sorában. A tereprendezéssel, építéssel, bolygatással járó tájhasználat közvetlenül képes megszüntetni egy tájértéket vagy lerontani például a tájképi potenciált.

A horizontális tájszerkezet kiemelt védelmi jelentőségű elemei a természeti területek. Ezek a Duna–Tisza közén jellemzően gyepterületek és vizes élőhelyek, de természet-közeli állapotú erdőterületek is nagy kiterjedésben fordulnak elő. Jelentős hányaduk kihirdetett védettségű (nemzeti park, tájvédelmi körzet, természetvédelmi terület, Natura 2000 terület) vagy a törvény erejénél fogva („ex lege”) áll védelem alatt.

Sajnálatos tény, hogy különböző antropogén tevékenységek révén (beszántások, beerdősítések, beépítések) *feltűnően csökken azon természeti területek kiterjedése, melyek védelmét a törvény vagy valamelyik kihirdetett jogszabály nem állapítja meg.* A Duna–Tisza közén 1980 és 1998 között a természetközeli gyepterületek közel 15%-a pusztult el antropogén hatásra (Biró et al 2004). A természeti területek fragmentálódása, elszigetelődése, valamint a tájidegen fajok terjedése védelmi helyzetüket, természetvédelmi jelentőségüket is számottevően rontja.

A művelési ág szerint a gyepterületekhez sorolt, természetvédelmi szempontból alig értékes fiatal parlagterületek terjedése is megfigyelhető volt az 1980-es évektől 2000-ig – többek között – Fülöpháza térségében is (Biró et al 2006). A parlagosodás mára feltehetően kevésbé jellemző folyamat, mert az uniós mezőgazdasági támogatások miatt a korábban felhagyott területeket is érdemes lett újra művelésbe vonni (www.novenyzetiterkep.hu). A parlagok tényleges, ökológiai értelemben vett gyepterületté válása több évtizedes folyamat eredménye.

A szántóterületek közelmúltban és napjainkban zajló, kismértékű csökkenése a fásításoknak és beépítéseknek köszönhető. A szántóterületek beépítések általi csökkenése településeket is magába foglaló kutatási terület elemzése által válik nyilvánvalóvá (Dóka et al 2010).

A legnagyobb arányú változást az erdőterületek, faültetvények térhódítása jelenti. A Duna–Tisza közével hozzávetőlegesen átfedő négy agroökológiai körzet (földrajzi középtáj) területén 1978-ban 45%-os erdőterület-növelést terveztek 2000-re (Láng et al 1983), mely nagyságrendileg meg is valósult. Kecskemét térségében az erdőterületek részesedése 1944-től 2008-ig 5–6%-ról 21%-ra emelkedett. A rendszerváltás óta tapasztalható 5,5%-os részarány-növekedés napjaink dinamikus tájformálására világít rá (Dóka et al 2010). Az új fásítások jellemzően szántóterületre és gyepterületre (főként parlagokra) esnek.

Kertész (2010) adatai szerint 1975 és 1991 között a szőlők és gyümölcsösök együttes területe 13–14%-kal csökkent az általa vizsgált Duna–Tisza közti térségben. Kecskemét hasonló természeti adottságú térségében a szőlő- és gyümölcskultúrák kiterjedése a rendszerváltás óta 2008-ig jelentősen nem változott (Dóka et al 2010).

Jelentős mértékben növekszik viszont napjainkban a települések területe. Elsősorban a nagyobb városok (Kecskemét, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza stb.) területi bővülése figyelhető meg. A lakóterületeken kívül az ipari üzemek és a kereskedelmi-szolgáltatói egységek térfoglalása is a termőföldek számottevő csökkenésével (Farkas–Csatári 2009) és az előzőekben említett tájhasználatok visszaszorulásával jár a

városok peremterületein. A komplex tájhasználattal jellemezhető zártkertek szórványainak besűrűsödése is a szuburbanizációval van összefüggésben.

A települési változások sorába illeszkedik az új típusú szórványok megjelenése a szuburbanizáció által érintett nagyobb települések (pl. Kecskemét) környezetében (Csatári 2006). A külterületen szaporodó új épületek építészeti megjelenése tájvédelmi szempontból több esetben aggályos, mint ahogy az is, hogy a kitelepülési folyamattal párhuzamosan a sokszor 100 évnél is régebbi, hagyományos stílusban megépült, tájértéket jelentő tanyák sorra tűnnek el az elhagyást követő összeomlásuk után. A két különböző irányú folyamat eredményeként a szórványok tájban való eloszlása egyre inkább egyenlőtlené válik.

Nagyságrendileg nem jelentős tájhasználati változás, azonban tájvédelmi szempontból kiemelendő a víztározási célú vízi létesítmények, halastavak, horgásztavak gyakori létesítése, mivel ezeket többször természetvédelmileg értékes területen alakítják ki. A létesítés a közvetlen fizikai károkozáson túl a terület vízháztartásának számottevő és kedvezőtlen megváltozását is okozhatja.

5. A tájhasználat optimalizációja és a tájvédelmi tervezés

A gyakorlati tájvédelem számára nélkülözhetetlen annak ismerete, hogy egy egyedi leg vizsgált antropogén tevékenység vagy létesítmény a táji adottságokhoz milyen mértékben idomul, mennyire „tájbailló”. Nagyobb térléptékben az adott tájhasználati módok „tájbaillóságát” az optimális tájhasználati térstruktúrától való eltérés határozza meg.

A korlátos kiterjedésű és potenciálú tájakat különböző társadalmi tevékenységeket végző és különböző érdekeltségű tájhasználók veszik igénybe, ezért szükség van annak elméleti és gyakorlati meghatározására, hogy *az egyes társadalmi tevékenységi formák hová helyezhetők el optimálisan úgy a tájba, hogy a táj meglévő értékei, adottságai, tulajdonságai ne károsodjanak*. Ez jelenti a tájökológia egyik alapfeladatát, a *tájhasználat optimalizációját* (Miklós 1984, Csorba 2000). A tájhasználat optimalizációja tehát tájvédelmi célokat is szolgál, vagy másképp fogalmazva: a tájvédelem feladata, hogy a potenciálok kihasználásának táji egyensúlyát fenntartsa (Csorba 2000). Minden egyes potenciál egyforma szintű megőrzése vagy bármely károsítás elkerülése csak elméletben létezik, a valóságban és a tájvédelmi gyakorlatban sokszor csak a károsító hatások minimalizálásról lehet szó. A tájdinamikai folyamatok irányainak és az egyes tájfunkciók veszélyeztetettségének (pl. a természetvédelmi funkció) ismeretében *a potenciálok kiensúlyozott védelme érdekében prioritási sorrendet kell felállítani közöttük*.

A sorrendet célszerű a potenciálok veszélyeztetettségének és a tájhasználati funkciók jellegének (ökológiai-védelmi, gazdasági-termelési, szociális-szolgáltató funkciók) megfelelően megállapítani. A biocentrikus tájvédelem szempontjai alapján kétségtelen, hogy első helyen a természetvédelmi rendeltetésű területek, a biológiai potenciál és a természetvédelmi funkció említendő.

Mivel a valós tájhasználat a táji adottságoknak megfelelő, optimális tájhasználatól több esetben eltér, a tájvédelem számára is hasznosítható tájrendezési és tájvédelmi tervek, tájhasználati tervjavaslatok szükségesek annak érdekében, hogy a tájvédelmi intézkedések egységes elvek alapján valósulhassanak meg (Csorba 2000, Kerényi 2007, Konkoly Gyúró 2008).

A település- és területrendezési, illetve a természetvédelmi kezelési tervek megfelelő munkarészei (pl. tájképvédelmi szempontból kiemelten kezelt területek) ugyancsak

hozzájárulhatnak a tájvédelmi célok megvalósulásához. A táj- és természetvédelmi szempontokat a területrendezési és kezelési tervezés minden szintjén (országos, térségi-táji, települési-helyi) érvényesíteni kell. Ma Magyarországon az országos szintű tájvédelmi szabályozás ugyan kiforrottnak számít, de a táji-térségi szint „gyengesége” (Konkoly Gyúró 2008) a gyakorlati tájvédelem számára is érezteti a negatív hatását. Sajnálatos módon nem került elfogadásra a Kiskunsági Nemzeti Park térsége területrendezési terve (PESTTERV 1998) sem, jóllehet a térségi szintű rendezési terv érdemben szolgálhatná a tájvédelem ügyét a Duna–Tisza köze változatos és sérülékeny táján is.

6. Összegzés

A tanulmányban a magyarországi tájvédelem néhány sajátosságáról ejtettünk szót, és bemutatunk néhányat a Duna–Tisza köze eszmei jelentőségű tájértékei közül. Röviden vázoltuk a tájhasználati változások főbb tendenciáit a Duna–Tisza köze körében. Arra is igyekeztünk rávilágítani, hogy a tájhasználati változások irányai a tájértékek fennmaradási esélyeit is nagyban befolyásolják, ezért nagyobb hangsúlyt kell fektetnünk a tájvédelmi tervezésre és a tájhasználat szabályozására is, amennyiben a tájértékeinket a jövő számára is meg kívánjuk őrizni.

Irodalom

- Balázs R. 2006: A kunhalmok kataszterezésének tapasztalatai a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság működési területén. *Hidrológiai Tájékoztató*, 46. évf. 1. sz. 62–64.
- Biró M.–Molnár Zs.–Révész A.–Horváth F.–Vajda Z. 2004: A Duna–Tisza köze történeti és aktuális élőhelytérképei. I. Tájökológiai Konferencia összefoglalói, Szirák, p.22.
- Biró M.–Papp O.–Horváth F.–Bagi I.–Czucz B.–Molnár Zs. 2006: Élőhelyváltozások az idő folyamán. In: Török K.–Fodor L. (szerk.): *A Nemzeti Biodiverzitás Monitorozás Eredményei I. Élőhelyek, mohák és gombák*. KvVM TVH, Budapest, pp. 51–66.
- Csatári B. 2006: Településföldrajzi vázlat Kecskemétről, egykoron legnagyobb tanyás mezővárosunkról, 2000 táján. In: Blahó J.–Tóth J. (szerk.): *Tanulmányok Mendöl Tibor születésének 100. évfordulójára*. Orosháza, Pécs, Mendöl Tibor Centenárium Bizottsága, pp. 99–108.
- Csima P. 1993: Az általános tájvédelem és a természetvédelem. *Öko* IV. évf. 2–3. sz. pp. 12–18.
- Csima P. 1998: Az egyedi tájértékek kataszterezésének tájépítészeti szempontjai. In: Csima P.–Mezősi G.: *Tudományos szempontok az egyedi tájértékek kataszterezéséhez*. (Gallé László közreműködésével.) KTM Természetvédelmi Hivatal, Budapest 49 p. + 20 melléklet
- Csemez A. 1996: *Tájtervezés – tájrendezés*. Mezőgazda Kiadó, Budapest 296 p.
- Csorba P. 2000: A tájökológiai szemlélet érvényesülése a tájvédelemben. In: Schweitzer F.–Tiner T. (szerk.): *Táj kutatási irányzatok Magyarországon*. Tiszteletkötet Marosi Sándor akadémikus 70. születésnapjára. MTA FKI, Budapest, pp. 25–35.
- Csorba P. 2003: Lehetőségek a tájképi érték monetáris kifejezésére. *Tájökológiai Lapok* 2003. 1. évf. 1. sz. pp. 7–17.
- Csorba P. 2009: Tájmegőrzési törekvések Európában. In: Szilassi P.–Henits L. (szerk.): *Tájváltozás értékelési módszerei a XXI. Században*. Tudományos konferencia és műhelymunka tanulmányai, 2010, Szeged (<http://www.geo.u-szeged.hu/tajvaltozas>) pp. 103–107.
- Csorba P.–Novák T.–Kalenyák E. 2001: A magyar tájak védelme az európai uniós csatlakozás küszöbén. *Földrajzi Konferencia CD kiadványa*. Szeged 15 p.
- Dóka R.–Aleksza R.–Kőhalmi F.–Keveiné Bárányi I. 2010: A tájváltozások és a társadalmi-gazdasági viszonyok alakulásának összefüggései a Duna-Tisza köze középső részén. In: Szilassi P.–Henits L. (szerk.): *Tájváltozás értékelési módszerei a XXI. Században*. Tudu-

- mányos konferencia és műhelymunka tanulmányai, 2010, Szeged (<http://www.geo.u-szeged.hu/tajvaltozas>) pp. 159–179.
- Duhay G.–Csösz M.–Kincses K. 2007: Tájvédelmi kézikönyv. KvVM Természet- és Környezetmegőrzési Szakállamtitkárság (2. kiadás), Budapest, 87 p.
- Farkas J.–Csatári B. 2009: A területhasználat változásai. In: *Gazdálkodás* 53. 5. sz. pp. 413–423.
- Gaskó B. 2009: Csongrád megye természetes és természetközeli élőhelyeinek védelméről II. Móra Ferenc Múzeum Természetudományi Tanulmányok – *Studia Naturalia*, Szeged 486 p.
- Haase, G. 1978: Tájhasznosítási feladatok tervezésének és megvalósításának ökológiai-földrajzi alapjai. *Földrajzi Közlemények* 26. évf. 1–2. sz. pp. 101–117.
- Horváth G. 2008: Természeti, táji értékek számszerű minősítése. In: Csorba P.–Fazekas I. (szerk.): *Táj kutatás-tájökológia*. Meridián Alapítvány. Debrecen, pp. 73–85.
- Karancsi Z. 2008: Tájértékelés: kérdőíves tájképmínősítés-elemzés: In: Csima P.–Dublinszki-Boda B. (szerk.): *Tájökológiai kutatások. A III. Magyar Tájökológiai Konferencia kiadványa*. Budapesti Corvinus Egyetem Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék, Budapest pp. 341–350.
- Kerényi A. 2004: Gondolatok a rendszerszemléletű tájkutatásról és az általános tájvédelemről Marosi Sándor kutatási eredményei tükrében. In: Dövényi Z.–Schweitzer F. (szerk.): *Táj és környezet*. MTA FKI, Budapest, pp. 243–254.
- Kerényi A. 2007: *Tájvédelem*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen 184 p.
- Kertész Á. 2010: Hogyan értékelhető a tájváltozás? In: Szilassi P.–Henits L. (szerk.): *Tájváltozás értékelési módszerei a XXI. Században*. Tudományos konferencia és műhelymunka tanulmányai, 2010, Szeged (<http://www.geo.u-szeged.hu/tajvaltozas>) pp. 89–95.
- Konkoly Gyuró É. 2008: A tájkutatás és a tájtervezés perspektívái az Európai Tájegyezmény tükrében. In: Csorba P.–Fazekas I. (szerk.): *Táj kutatás – Tájökológia*. Debrecen, pp. 31–43.
- Környezet- és természetvédelmi lexikon I-II*. 2002. Akadémia Kiadó, Budapest 1152 p.
- Láng I.–Csete L.–Harnos Zs. 1983: *A magyar mezőgazdaság agroökológiai potenciálja az ezredfordulón*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 265 p.
- Lóczy D. 2002: *Tájértékelés, földértékelés*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 307 p.
- Mezősi G. 1991: Kísérletek a táj esztétikai értékének meghatározására. *Földrajzi Értesítő*, 40. 3–4. pp. 251–264.
- Mezősi G. 1998: Az egyedi tájértékek kataszterezésének földrajzi szempontjai. In: Csima P.–Mezősi G.: *Tudományos szempontok az egyedi tájértékek kataszterezéséhez*. (Gallé László közreműködésével.) KTM Természetvédelmi Hivatal, Budapest 49 p. + 20 melléklet
- Mezősi G. 2003: A tájtervezés és a földrajzi tájkutatás. In: Csorba P. (szerk.): *Környezetvédelmi mozaikok – Tiszteletkötet Dr. Kerényi Attila 60. születésnapjára*. Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék, Debreceni Egyetem. Debrecen, Debrecen, pp. 181–190.
- Mezősi, G.–Bárány Kevei, I.–Géczy, R. 1996: The future ecological value of the Hungarian landscape. *Acta Universitatis Acta Geographica Szegediensis*. 35. pp. 21–44.
- Miklós L. 1984: Tájökológiai módszerek a területi tervezésben. *Földr. Ért.* 33. évf. 4. pp. 303–319.
- Naveh, Z.–Liebermann, A. 1994: *Landscape Ecology*. Springer, New York 323 p.
- Pestterv 1998: Kiskunsági Nemzeti Park térsége területrendezési terv. (Készítette a Pest Megyei Terület-, Település-, Környezet- Tervező és Tanácsadó Kft. Generáltervező: Burányi Endre. Készült a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Terület- Településtervezési Főosztály megbízásából.) CD-ROM kiadvány
- Rakonczi J. 2000: Antropogén hatásra bekövetkező tájváltozások az Alföldön. In: Schweitzer F.–Tiner T. (szerk.): *Táj kutatási irányzatok Magyarországon*. MTA FKI, Budapest pp. 37–54.
- Új Magyar Tájszótár 1. 1979. Akadémia Kiadó, Budapest 1054 p.
- Tardy J.–Duhay G. 2008: A tájvédelem helyzete a hazai és nemzetközi elvárások tükrében. In: Csorba P.–Fazekas I. (szerk.): *Táj kutatás – Tájökológia*. Debrecen, pp. 9–17.
- <http://www.novenyzetiterkep.hu/?q=magyar/eredmenyek/node/151>
(Helyzetkép Magyarország parlagborítottságáról)